

Εισαγωγή

Έννοιες και κριτήρια διαλόγου

Στο γενικότερο εκφυλισμό καθιερωμένων αξιών, αρχών και ιδεών και στην πρωτόγνωρη διαφθορά στην πολιτική και κοινωνική μας ζωή, δεν είναι δυνατό και οι έννοιες σαν λεκτικά σύμβολα, να μην υφίστανται τη φθορά και την αλλοίωση. Φθείρεται η κοινωνία, φθείρονται τα πάντα. Άρα και η γλώσσα. Κακοποιείται και αυτή, ως έκφραση ενός γενικότερου εκφυλιστικού φαινομένου. Δεν υπήρξε άλλη εποχή, όπου οι έννοιες να έχουν πάθει τέτοια διαστρέβλωση. Ο καθένας ισχυρίζεται, ό,τι θέλει, χωρίς να υπάρχει οριοθέτηση ή έλεγχος.

«Στην Ελλάδα είσαι ό,τι δηλώσεις». Αυτή η λαϊκή έκφραση παρουσιάζει με καυστική ειρωνεία και υπερβολή μια πραγματικότητα της ελληνικής ζωής που κύρια χαρακτηριστικά της είναι η αυθαιρεσία, η σύγχυση και ο αποπροσανατολισμός. Η αλήθεια αυτή δεν αφορά βέβαια μόνο τα επαγγέλματα και τους τίτλους, αλλά και τις έννοιες - κριτήρια που χρησιμοποιούμε στην καθημερινή μας ζωή και όχι μόνο, για να μπορούμε να επικοινωνούμε μεταξύ μας και να καταλαβαίνουμε ο ένας τον άλλο, είτε συμφωνούμε είτε διαφωνούμε.

Στην πολιτική ορολογία χρησιμοποιούνται κατ' αναλογία εκφράσεις που μπορεί να σημαίνουν ό,τι φανταστεί ο καθένας. Δηλώνει κάποιος ότι είναι σοσιαλιστής, δημοκράτης, επαναστάτης, κομμουνιστής, αριστερός, δεξιός, προοδευτικός, συντηρητικός κ.λπ. ή οι άλλοι τον χαρακτηρίζουν έτσι και δεν υπάρχει δυνατότητα να ελεγχθεί με ακρίβεια, αν ευσταθεί ένας τέτοιος χαρακτηρισμός για το συγκεκριμένο πρόσωπο ή τον πολιτικό φορέα, γιατί οι λέξεις δεν έχουν πια το περιεχόμενο που πρέπει να εκφράζουν. Έτσι ο καθένας καταλαβαίνει ό,τι θέλει και όπως θέλει. Κάτω από ποιες προϋποθέσεις και, βασικά, με ποια έννοια, ποια κριτήρια είναι κανείς αυτό που δηλώνει ή τον αποκαλούν οι άλλοι έτσι, αυτό είναι κάτι που ανήκει στη σφαίρα της μεταφυσικής και παραμένει συνήθως ανεξερεύνητο και φυσικά ανεξέλεγκτο. Αυτό βέβαια ισχύει και για τους πολιτικούς φορείς. Το «πίστευε και μη ερεύνα» έχει ασφαλώς τη θέση του εδώ πέρα.

Για το λόγο αυτό το ξεδιάλυμα των εννοιών και ο κατά το δυνατόν ακριβής προσδιορισμός των κριτηρίων είναι από τα βασικά καθήκοντα για κάθε άνθρωπο που θέλει να συζητήσει και να γίνει κατανοητός από το συνομιλητή του. Αλλιώς δεν υπάρχει πεδίο συνεννόησης, γιατί - όπως είπαμε πιο πάνω - και οι έννοιες διαβρώνονται, γίνονται αντικείμενα αλλοτρίωσης και εκφυλισμού, όπως και οι άνθρωποι. Και είναι αλήθεια πως στον τόπο μας δύσκολα καταλαβαίνουμε ο ένας τον άλλο, γιατί μιλάμε πολλές φορές διαφορετικές γλώσσες, έστω κι αν η γλώσσα που χρησιμοποιούμε είναι μία, η ελληνική.

Η αιτία του κακού βρίσκεται κυρίως στο γεγονός πως σπάνια οι πράξεις μας ανταποκρίνονται στα λόγια μας και πιο σπάνια τα επαληθεύουν. Έτσι με την πάροδο του χρόνου το περιεχόμενο των λόγων μας είναι διαφορετικό από το περιεχόμενο που οι πράξεις μας διαμορφώνουν γι' αυτά τα λόγια. Απ' αυτή την αναντιστοιχία απορρέει συνεπώς η σύγχυση, η αυθαιρεσία και ο αποπροσανατολισμός. Οι πράξεις μας που δίνουν περιεχόμενο στα λόγια μας, στις έννοιές μας, βρίσκονται θα λέγαμε σε αντιδιαλεκτική σχέση με αυτά που λέμε και διακηρύττουμε. Υπάρχουν άνθρωποι, αλλά και πολιτικοί φορείς, που στη θεωρία είναι επαναστάτες, αλλά στην πράξη χειρότεροι και απ' αυτούς που αποκαλούν συντηρητικούς. Όταν ο εκφυλισμός και η διαφθορά μιας κοινωνίας έχει ξεπεράσει τα όρια, τότε όλα είναι δυνατά και δυστυχώς επιτρεπτά, γιατί οι απαραίτητες αντιστάσεις υποχωρούν ή εξαφανίζονται. Ο εξευτελιστικός συμβιβασμός είναι η κατάληξη.

Μέσα στην καθημερινή πράξη διαστρεβλώνονται οι έννοιες, και τα κριτήρια που διαμορφώνονται έχουν το χαρακτήρα του τυχαίου και του υποκειμενικού. Η αναρχία και η αυθαιρεσία είναι η κατάληξη αυτής της κατάστασης.

Ο καθορισμός κριτηρίων και για τη δική μας ανάλυση είναι απαραίτητος, για να μπορεί ο μελετητής να τα χρησιμοποιήσει σαν εργαλεία στη δική του εκτίμηση και αξιολόγηση. Αυτό προϋποθέτει φυσικά ότι αποδέχεσαι τα κριτήρια ανάλυσης ή, κι αν δεν τα αποδέχεσαι, είσαι σε θέση πιο εύκολα να καθορίσεις τη δική σου στάση. Η δέσμευση πάνω στα κριτήρια με την έννοια ότι τα αποδέχεσαι ή δεν τα αποδέχεσαι, αλλά οπωσδήποτε τοποθετείσαι με επιχειρηματολογία απέναντι σ' αυτά, είναι η προϋπόθεση του διαλόγου. Βασικό μέλημά μας πρέπει να είναι η ανεξαρτοποίηση της κρίσης του μελετητή από τη δική μας κρίση, ώστε ο ίδιος να κρίνει τα γεγονότα τελείως αδέσμευτα από κάθε δογματική προκατάληψη ή φανατισμό.

Πολλές φορές «ταμπουρώνεται» κανείς πίσω από μια θέση και μετά αναζητεί τα επιχειρήματα εκείνα που θα περιχαρακώσουν αυτή τη θέση, είτε είναι σωστή είτε είναι λάθος, στέλνοντας τους αντιτιθέμενους «εις το πυρ το εξώτερον», αντί να αναζητήσει πρώτα τα επιχειρήματα εκείνα, που θα διαμορφώσουν και καθορίσουν τη συγκεκριμένη θέση. Είναι κι' αυτός ένας κίνδυνος που διατρέχει ο ερευνητής.

Με αυτή την έννοια ισχύει και το σοφό: «Αρχή σοφίας, νοημάτων επίσκεψη».

Εδώ βέβαια ανακύπτουν ορισμένα ερωτηματικά που πρέπει να απαντηθούν και έχουν σχέση μ' αυτό που μπορούμε να αποκαλέσουμε θεωρητική επάρκεια.

Η απάντηση στο βασικό αυτό ερώτημα μπορεί να διατυπωθεί ως εξής:

Η φιλοσοφία έχει σαν βασική της αρχή την απορία, δηλ. την αμφισβήτηση σαν προϋπόθεση έρευνας.

Στη φιλοσοφία δεν υπάρχουν απόλυτες αλήθειες, απλώς θεωρίες ερμηνείας του κόσμου και της ιστορίας. Αυτή η διαπίστωση αποτελεί κοινό τόπο.

Αν υποθέσουμε ότι η έως τώρα γνώση της ανθρωπότητας εμπεριέχεται σχηματικά σ' έναν κύκλο, ο οποίος συνεχώς διευρύνεται, τότε μπορούμε να ισχυριστούμε, ότι διευρύνεται επίσης το άγνωστο που βρίσκεται εκτός του κύκλου. Κι' αυτό γιατί στο βαθμό που αυξάνεται ο κύκλος και συνεπώς οι γνώσεις, που εμπεριέχονται σ' αυτόν, στον ίδιο βαθμό αυξάνεται και το άγνωστο. Κι' αυτή η διαλεκτική διαδικασία μπορεί να επεκταθεί στο άπειρο. Ο φιλόσοφος βέβαια, όπως βασικά και ο κάθε άνθρωπος, έχει την τάση να απολυτοποιεί τις γνωσιολογικές του κατακτήσεις. Σχετικά με το θέμα αυτό θα προσθέσουμε και την άποψη του μεγάλου Ιταλού φιλοσόφου Νορμπερτο Μπόμπιο, ο οποίος στην εισαγωγή του βιβλίου του *Πολιτική και*

*Κουλτούρα*¹ διατύπωσε την εξής χαρακτηριστική άποψη: Ο φιλόσοφος συνήθως αποβλέπει «να μετασχηματίσει την ανθρώπινη γνώση, η οποία είναι υποχρεωτικά περιορισμένη και πεπερασμένη και επομένως απαιτεί πολλή επιφύλαξη καθώς και πολλή μετριοφροσύνη, σε προφητική σοφία». Ταυτόσημη άποψη εκφράζει και ο Ένγκελς στο βιβλίο του *Ο Λουδοβίκος Φόνεμπαχ και το τέλος της κλασικής, γερμανικής φιλοσοφίας*: «Έχουμε πάντα συνείδηση, ότι οι γνώσεις που αποχτούμε είναι αναγκαστικά περιορισμένες, ότι καθορίζονται από τις συνθήκες, όπου τις αποχτήσαμε».² Και σε ένα άλλο σημείο, επεξηγώντας τον επαναστατικό χαρακτήρα της χεγκελιανής διαλεκτικής προσθέτει: «Η αλήθεια βρισκόταν τώρα στο ίδιο το προτσές της γνώσης, στη μακρόχρονη ιστορική εξέλιξη της επιστήμης, που από τις κατώτερες βαθμίδες της γνώσης ανεβαίνει διαρκώς σε ανώτερες, χωρίς όμως ποτέ να φτάσει με την ανακάλυψη μιας λεγόμενης απόλυτης αλήθειας σε σημείο που να μη μπορεί πια να προχωρήσει πιο πέρα».³ Δεν είναι τυχαία εν κατακλείδι και η ρήση του φιλόσοφου Σωκράτη σαν απαύγασμα της σοφίας του: «Έν οίδα ότι ουδέν οίδα».

Μόνο δόγματα και θρησκείες ξεφεύγουν από αυτό το πλαίσιο, γιατί η πίστη δεν έχει σχέση με τη γνώση. Η αξίωση για απόλυτες αλήθειες, που χαρακτηρίζονται μάλιστα επιστημονικές, για να περιβληθούν με κύρος, αλλά έχουν ουσιαστικά μεσσιανικό χαρακτήρα, οδηγούν πολλές φορές σε ιδεολογική τρομοκρατία, που στην πολιτική της κατάληξη μπορεί να έχει ολέθρια παρεπόμενα.

Τίποτε συνεπώς δεν πρέπει η φιλοσοφική σκέψη να αποδέχεται, αν δεν το αναλύσει, το συνθέσει και το ασπαστεί ή το απορρίψει σαν «αντικειμενικά» σωστό ή λάθος. Είναι αναγκασμένη ωστόσο να ξεκινήσει από μια θεωρία, από ένα κάποιο αξίωμα, ως βάση εργασίας. Στο βαθμό που αυτή η θεωρία επαληθεύεται στην πραγματικότητα εν μέρει ή εν όλω έχει και την ανάλογη αξία της. Οποιαδήποτε θεωρία φυσικά αποτελεί προσπάθεια ερμηνείας της «αντικειμενικής» πραγματικότητας και αξιοποίησής της για συγκεκριμένους σκοπούς, που καθορίζει η θεωρία. Πολλοί κάνουν το λάθος να θεωρούν πραγματικότητα, μόνο αυτό που προσεγγίζει η θεωρητική τους έρευνα, ενώ η πραγματικότητα βρίσκεται σίγουρα και πέρα από τη γνωστική της περιχαράκωση. Για το λόγο αυτό ισχύει: Όσο περισσότερο προβάλλεται η απαίτηση για γνωσιολογική απολυτότητα, τόσο πιο επιφυλακτικοί πρέπει να είμαστε!

Με αυτή την έννοια μπορούμε να εργαστούμε πάνω σε τρία επίπεδα:

1. Την έρευνα, τον προσδιορισμό ή και τον τυχόν επαναπροσδιορισμό των θεωρητικών εργαλείων ή κριτηρίων βάσει των νέων δεδομένων και προς τη μεγαλύτερη δυνατή «αντικειμενική» μελέτη αυτών των δεδομένων.
2. Την θεωρητική μας ενασχόληση με την αστική και μαρξιστική ιδεολογία, ως τις δύο βασικές αντίπαλες ιδεολογίες στη σύγχρονη ιστορική εξέλιξη των κοινωνιών και την εξαγωγή των αναγκαίων συμπερασμάτων.
3. Τον προσδιορισμό της φυσιογνωμίας και των χαρακτηριστικών ενός οράματος και μιας προοπτικής, που να ανταποκρίνεται στα νέα δεδομένα και τα νέα πορίσματα, εφόσον τα παλαιά αποδεικνύονται από την έρευνα ανεπαρκή ή αναχρονιστικά και συνεπώς αναποτελεσματικά

¹ Νορμπέρτο Μπόμπιο, *Πολιτική και Κουλτούρα*, εκδόσεις ... Αθήνα 1980, σ. 20

² Φρίντριχ Ένγκελς, *Ο Λουδοβίκος Φόνεμπαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας*, στο Κ.Μαρξ - Φ. Ένγκελς, *Διαλεχτά Έργα*, τόμ. ΙΙ, εκδοτικό της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, 1951, σ. 449

³ Ο.π., σ. 418 - 419

Η αναγκαιότητα της έρευνας με τα ανωτέρω χαρακτηριστικά προέκυψε βασανιστικά, κυρίως μετά την κατάρρευση του υπαρκτικού σοσιαλισμού και τα καυτά ερωτήματα που συνδέονται με την κατάρρευση αυτή. Το βασικό ερώτημα που τίθεται στην προκείμενη περίπτωση και επιζητεί οπωσδήποτε την απάντησή του είναι το εξής: Ποια ήταν η αρχική γενεσιουργός αιτία που οδήγησε στην ήττα του κομμουνισμού, έτσι όπως αυτός ιδεολογικά διακηρύχτηκε και πολιτικά εφαρμόστηκε με τόσο τραγικά αποτελέσματα στην πράξη; Ήταν λάθη που οδήγησαν στην καταστροφή, ιδεολογικά, πολιτικά, οργανωτικά; Αν ναι, θα μπορούσαν να αποφευχθούν ή ολόκληρη η κοσμοθεωρία, έτσι όπως διατυπώθηκε από τον Μαρξ και τον Ένγκελς θα οδηγούσε αναγκαστικά στον Λενινισμό και Σταλινισμό και τελικά στον αφανισμό;

Η προσπάθειά μας με τα καινούρια θεωρητικά εργαλεία είναι να «σκάψουμε στις ρίζες», να ψάξουμε τα εγγενή αίτια, να ανατρέξουμε στην αφετηρία, στα θεωρητικά θεμέλια του Μαρξισμού, για να διαπιστώσουμε κατά πόσο αυτή οδήγησε στον ολοκληρωτισμό του Λένιν και στην προσωπολατρία του Στάλιν. Υπάρχει άραγε μια λογική αλληλουχία ανάμεσα στους τρεις; Δηλαδή θα κατέληγε η θεωρία του Μαρξ, έτσι όπως ήταν διαμορφωμένη, στον Λενινισμό και από κει στον Σταλινισμό; Είναι βασικά αιτία ο Μαρξ για τον τρόπο που δομήθηκε ο Λενινισμός και αιτία ο Λένιν για τη μορφή που πήρε ο Σταλινισμός και διαμορφώθηκε ο ολοκληρωτισμός; Είναι ερωτήματα που ζητούν την απάντησή τους. Υπάρχει κατά κάποιον τρόπο σχέση αιτίας και αιτιατού;

Στο σημείο αυτό μπαίνει βέβαια ένα κρίσιμο ερώτημα που έχει να κάνει με τον υποκειμενικό παράγοντα. Είναι δυνατό να ασχοληθούμε με τέτοια σημαντικά για την ιστορία της φιλοσοφίας θέματα, με τα οποία ασχολήθηκαν συστηματικά κολοσσοί του πνεύματος, διανοητές παγκοσμίου εμβέλειας, και να έχουμε μάλιστα το «θράσος» να αμφισβητήσουμε την αυθεντία τους; Σ' αυτό το ερώτημα θα απαντήσουμε με την ακόλουθη λογική:

1. Θα προσπαθήσουμε να αντιπαραθέσουμε τις δικές τους απόψεις μεταξύ τους, για να καταλήξουμε σε ορισμένα πορίσματα.
2. Η μεθοδολογία που ακολουθούμε βασίζεται στα ίδια τα κείμενα του Μαρξ, του Ένγκελς, του Λένιν και των επιγόνων τους, που δίνουν τις ερμηνείες τους χωρίς έξωθεν παρεμβολή, δηλαδή «αντικειμενικά», και όχι στην ερμηνεία των κειμένων, όπως τυχόν υπαγορεύει μια κάποια υποκειμενική προδιάθεση αξιολόγησης ή η συστράτευση «επιγόνων» ένθεν κακείθεν.
3. Διακηρύττουμε το δικαίωμά μας να έχουμε άποψη, όποια κι αν είναι αυτή, ως ελεύθερα, κριτικά σκεπτόμενα ιστορικά υποκείμενα. Υπάρχει πάντα ο βωμός του άγνωστου θεού (τω αγνώστω θεώ), όπως σοφά προέβλεπαν οι αρχαίοι ημών πρόγονοι, πάνω στον οποίο θα θυσιάσουμε, αν χρειαστεί, κάθε αυθεντία, που μας καταπιέζει να αποδεχτούμε ανεξέλεγκτα κάθε θεωρία ή κάθε δόγμα. Με αυτή την έννοια ούτε ο θεός ο ίδιος, όποιος κι αν είναι αυτός, έχει το δικαίωμα να μας αφαιρέσει το λόγο. Πόσο μάλλον οι πεπερασμένοι άνθρωποι, έστω κι αν είναι οι μεγιστάνες του πνεύματος. Κι αυτό δεν είναι «ύβρις». Σημασία έχει η απελευθέρωση από κάθε μορφής καταπίεση μέσα από την κριτική σκέψη. Όποιος πιστεύει στον άνθρωπο, σαν την μοναδική αξία στη ζωή, αυτός θα μας αναγνωρίσει αυτό το δικαίωμα.
4. Στόχος μας δεν είναι να κάνουμε μια γενική θεωρητική ανάλυση, αλλά κάνοντας αφαίρεση και καταδεικνύοντας στο μέτρο του δυνατού τα έως τώρα θεωρητικά και πρακτικά αδιέξοδα, να επικεντρωθούμε σ' αυτό που αποκαλούμε εναλλακτική

στρατηγική πρόταση. **Φιλοδοξούμε το έργο αυτό να αποτελέσει εγχειρίδιο θεωρίας και πράξης.**